

1925 чылдың август
11-н үнүп эгелзээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№ 150
(18883)

2016 чылдың
декабрь 27
вторник

Садар өртээ костуг

<http://shyn.ru>

12+

Электроннуг почта:

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

● Медээлер

АРЫГ-БАЖЫНГА ЧАА КЛУБ

Тываның Чазааның Даргазының
ссалыг коммуникациялар болгаш ин-
формация чепсектериниң талазы-биле
алакчызы Максим Тунев биле ТР-ниң
культура сайыды Алдар Тамдын Улуг-Хем
хуунче сургакчылап чораан. Суму-
да почталарга төп черлерде ышкаш,
тернет-харылзаалар, банкомат, тер-
налдар турар болза, чурттакчы чонга
аңут эптиг байдал тургустунуп кээр
эрзин Максим Викторович демдеглээш:
«Ындыг чаартылгаларже черле чоорту,
эртерге, келир ужурлуг бис» — деп
салаан.

ТР-ниң культура сайыды Алдар Там-
да Россияда «100 клуб тудуу» деп
евилелди таныштыргаш, келир чы-
н Арыг-Бажы суурга чаа клуб тударын
наткан.

ФЕДЕРАЛДЫГ ӨНЧҮЖЕ ШИЛЧЭЭН

Январь 1-ден Кызыл — Эрзин —
Түне кызыгаарынче орук участигу
спубликаның өнчүзүнче, а Кызыл —
Хаана — Хандагайты оруу федерал-
дыг өнчүже шилчири. Амгы үеде орукту
чыдар ажилдар чоруп турар. Декабрь
та «Енисей» орук эргелелиниң началь-
и Андрей Көк ол дугайында журналис-
биле ужуражылганы эрттирер.

20 УРУГГА БЕЛЕКТЕР

Тес-Хемниң Самагалдай суурда хуу
гарлыкчы Вера Эрендей чыл санында
иал байдалы берге өг-бүлелерниң
а-төлүнге ачы-дузасын көргүзүп турар.
чылын 120 уругга Чаа чылдың утун-
ин эрттирер.

«СҮБЕДЕЙГЕ» ЧАА ЧЫЛ

Культура болгаш спорт адырынга
ааржыр албан черлери Чаа чылды
ырлаарының чурумунче шилчээн.
«Сүбедей» спорт комплекзи январь
иң дүнезинде 13 шакта аалчыларын
уур. Школачыларга дыштанылга
неринде «Сүбедейге» Харжыгаш хөй
ыгаштар-биле янзы-бүрү атракцион-
ны эрттирер.

«ЭЗИР-КАРА», ЭР ХЕЙ!

Самагалдайда уругларның уран чүүл
лазының «Эзир-Кара» ансамбли Бүгү-
сияның уругларның «Океан» төвүнге
ссийский восход» деп фестивалга
ышкеш, үшкү черге төлөптиг болган.

«КРУЖЕВА»

Декабрь 23-те «Найысылал» арт-
те «Кружева» деп вокалдыг ансамбль
ылчыларга солун концертин бараал-
ан. Марина Харченконун удуртканы
гжаан ансамбль найысылалда эртип
ар янзы-бүрү хемчеглериниң активчи
жикчилери. Аңгы-аңгы мергежилдиг
адыкчы кижилерден тургустунган
амбледин репертуары янзы-бүрү
аның ырылары-биле байлак.

● Бөгүн, декабрь 27 — Камгалакчының хүнү

«АЖЫЛЫМГА ЧОРГААРЛАНЫР МЕН»

Мерген МОНГУШ 2003 чылда РФ-
тиң ОБЯ-зының Тыва Республикада
дилеп-камгалаар албанынга ажил-
дап кирген. Оон бээр бо хүннерге
чедир чөже кижилерни ол сугдан,
хат-дүвүден камгалавады дээр!

— Ажилдап келген үемде айыылга
таварышкан кижилер камгалаары-биле бир
дугаар үнүшкүнүм уттундурбас бооп арт-
кан. Эрзин кожунунуң Нарын сумузу-
тайга-таскылынга аңнап чораан кижилер
будун сып алганының дугайында медээ
келген. Чедери берге черде кижини кам-
галаары-биле Кызылдан үш камгалакчы
Нарынга чедер бергеш, тус черниң чурт-
такчыларындан орукту эки билер кижилер-
ни звилелдеп алгаш чорупкан бис. Орук
ырак. Машина чедер черге чедир
хөлгелиг, оон чадаг чордувус. Айыылга
таварышкан кижилер үш хонук чааскаан
черге чыткан болду. Бүдү ийи черде сын-
ган, 90 ажыг кил деңзилиг кижини холга
туттунгур будук-бүрү ыяштарны ажыглап
тургаш, көдүрөр дөриг кылып алгаш,
ээлчежи чорааш, 10 ажыг километр

тайганың шыргай аргалыг кокпа орукта-
рынга көдүрүп кээри дыка берге болган.
Ынчалза-даа кемдээн кижини республи-
ка эмнелгезинге онча-менди чыттырып
кааш, сеткиливистен аажок өөрүшкүлүг
чанган бис. Бир-ле кижиниң амы-тынын
камгалап алыры кайы хире чоргаарал
дээрзин херек кырында көргөш, ол хүнден
эглеп ажылымга чоргаарланыр апарган
мен — деп, ол сеткилинден чугаалады.

Ажылынга бердинген камгалакчы
Мерген Монгуш «Камгалакчы ажил-хе-
ректи суртаалдааны дээш», «РФ-тиң ОБЯ-
зының 20 чылдааны», «Сибирьниң кам-
галап адырының 20 чылдааны» болгаш
«Маршал Чуйков аттыг» медальдарның,
РФ-тиң ОБЯ-зының «Ачы-хавыязы
дээш» херек демдээниң эдилекчизи.

Бо адырга үр үениң дургузунда эш-
өөрүнге хүндүткелдиг ажилдап чорууру
дээш дагдыныкчылары Клим Чоодуевич
Чадамба, Борис Иванович Кондауров,
Ольга Март-ооловна Даржаа оларга
өөрүп четтиргенин Мерген Павлович
илердип, ам-даа үлөгер-чижээн көргүзүп

чоруур коллегалары, 1-ги класстың кам-
галакчылары Владимир Васильевич
Беляев, Михаил Михайлович Шеюхин,
Геннадий Станиславович Алехин, Павел
Юрьевич Апонецин, Алексей Мөңгеевич
Хертек оларга база өске-даа камгалак-
чыларга профессионал байырлалы та-
варыштыр амыдыралынга аас-кежикти,
ажыл-ижинге чедишкinnerни күзээн.

Кандыг-даа ажил-ишке быжыг чөпө-
гииш чокта, чедишкinner турбас. Өөнүң
ишти Евгения Владиславовна, ийи
уруглары Мерген Павлович чымыштыг
ажылдан чанып кээрге, сагыш-сеткили
өөрүп уткуп алырлар. «Аас-кежик дээр-
эрген ажылынче далажыры, а кезээ
өг-бүлезинче далажыры-дыр» дээрзин
маңаа сагындыралы артык эвес. Аас-
кежикти камгалакчы кат-иези Ольга
Тевеер-ооловнага база «Шын» солунуң
коллективинге Чаа чыл таварыштыр
байыр чедирип, бүгүдөгү экини күзээн.

Айлаң ДАРЖАА.

Владимир ЧАДАМБАНЫҢ
тырттырган чуруу.

✱ Байыр чедиришкени ӨӨРЕДИЛГЕ — ДЕПШИЛГЕНИН ҮНЕР ДӨЗҮ

ТР-ниң Баштыңы Ш. Кара-оол Өөредилге яамызының 75 чылы-биле башкыларга, хоочуннарга база Тываның өөредилге системазының бүгү ажилдакчыларынга байыр чедирген.

“Чүгле силерниң профессионал ниитилелерге эвес, а бүгү республикага онзагай ужур-уткалыг байырлап — Тываның Өөредилге болгаш эртем яамызының юбилейи-биле эң-не чылыг байыр чедиришкенимни хүлээп ап көрүңер!

Тываның өөредилге системазы бөгүн — эртем-билигилг кижилер болгаш бедик мергежилдиг специалистер херек амгы үенің ниитилелиниң нарын, хөй адырлыг болгаш эки организастат-тынган институту. Тываның школалары Россияның 100 эң дээрэ школаларының санынче кирип турарын, доозукчулары чурттуң болгаш делегейниң алдарлыг өөредилге черлеринче кирип ап турарын чугааларга-ла четчир. Яамының структуразында чүгле школа болгаш школа мурнунуң албан черлериниң дээштиг четкизи эвес, а оон-даа ыңайгы профессионал белекелдин, ортумак болгаш дээди өөредилге

черлеринге, ол ышкаш эртем-шинчилел организацияларынга чедир бар.

Өөредилге системазының кол-ла өнчүзү кижилер болуп турар болгаш болуп артар-даа. Чырыдышкын херээнге душ болган, тоомча чок кижилер шыдашпас. Маңаа угаанныг, буянныг, кезээ мөңгениң шынарларын тарып шыдаар кижилер боттарынга шыңчы болуп артып калыр. Силерниң араңарда ыңдыг кижилер муң-муң — анаа ажилдакчылардан, аныяк специалистерден эгелээш, алдар-аттыг профессионалдарга чедир. Ындыг эвес болза өөредилге болгаш өске-даа адырларга көскү чедишкinnerлиг болуп шыдавас бис.

Юбилейиңер-биле, эргим чаңгыс чер-чурттугларым! Организация бүрүзүңге, коллектив бүрүзүңге бистиң чонувустун чаагай чоруу дээш моон-даа ыңай хөгжүлдени күзедим! Тывага өөредилге адыры депшилгениң үнөр дөзү болуп, моон-даа соңгаар эки болгаш сайзыраңгай болурунга бүзүрээр мен. Шуптуңарга каң кадыкшылды, чаагай чорукту, аас-кежикти күзедим!” — деп байыр чедиришкенинде чугаалап турар.

✱ ТР-ниң Дээди Хуралында КҮСКҮ СЕССИЯ ДООЗУЛГАН

Бо чылдың декабрь 23-те Тыва Республиканың Дээди Хуралының (парламентизиниң) бешки күскү сессиязының түңнел 10-гу хуралы болган.

Аңаа депутаттар Тыва Республиканың 19 хоойлуларын хүлээп алган. Бир дугаарында кадр айтырыгларын сайгарган. Тыва Республикага Кижиниң эргелериниң талазы-биле (Тыва Республикага Уругнуң эргелериниң талазы-биле) төлээниң кандидатуразын бадылаан. Ол ышкаш Каа-Хем, Сүт-Хөл кожууннарга болгаш Кызыл хоорайның №4 суд участогунга элтештирилге судьяларының албан-дужаалдарынга канди-

даттарны чугаалашкан.

Сессия чугула айтырыгны — 2017 чылда болгаш 2018 база 2019 планныг үеде республика бюджетиниң төлөвилелин чугаалашкан болгаш бадылаан. Ниитизи-биле ол чугула документ хүлээп алдыган.

Бо эрткен үедеги ажилды түңнел тура, 2016 чылда үре-түңнелдиг ажилдааның парламентарийлер демдеглээннер. Шиитпирлерни бодамчалыг хүлээп алган, депутаттар республиканың чурттакчыларының чаагай чоруу, регионнуң хөгжүлдизи дээш күженишкinnerни ажилдааннар. ТР-ниң Дээди Хуралының албан езузунуң сайтызындан.

● Айыылга таварышкан ТУ-154

Россияның Камгалал яамызының Ту-154 деп самолету эрткен улуг-хүнде Чкаловск аэродромдан Сирияже углай ужуп үнүпкен.

Орук ара ол Адлерге кывар-чаар чүүл немей кудуп алгаш, 5 шак 30 минута турда улаштыр көдүрүлгөн. Ийи минута болганда, Кара далайның кырынга чорааш, радарлар экранындан ол чиде берген. “Тодараттыгган медээ езугаар алырга, ооң бортуңга 84 пассажир, экипажтың 8 кежигүнү чораан” — деп, РФ-тиң

Камгалал яамызының төлээзи Игорь Конашенко дыңнаткан.

Баштайгы үеде самолету даглар кырынга аңдарылган деп бодап турган. Удаваанда ооң далайже дүжүп кире бергени билдинген. Дилээшкин кылганнарның баштайгы тывыжы ону бадыткаан — лайнерниң бузундуларын чорааш пассажирлерниң ап болгаш чүбүгүн тып алган. Ооң соонда

самолеттуң боду эриктен бүдүн чартык километр черде, далайның 79 метр ханы дүвүнден тывылган.

Шериглер-даа, камгалакчылар-даа мындыг байдалда кижиниң дириг артары чөгенчиг деп дораан билип кааннар. Ооң чоок-кавызын корабльдар болгаш самолеттар дузазы-биле дилеп эгелээн. Амгы үеде үш муң ажыг кижилер дилээшкин ажилдарын чорудуп турар. Декабрь 25-ке чедир 11 кижиниң мөчүзү тывылган.

Самолетка ырының болгаш пляска-самның Александров аттыг сурагылыг ансамблдин 64 хөгжүмчүзү, оларның удуртукчузу, Тывага чаңгыс эвес удаа кээп чораан дирижер, генерал-лейтенант Валерий Халилов, массалыг информация чепсектериниң (Бирги, «Звезда» каналдарының, НТВ-ниң) 9 төлээзи, Делегейниң «Чөптүг дуза» деп хөй-ниити организациязының төлээзи Елизавета Глинка, экипажтың 8 кежигүнү, 8 шериг албанныглар

база федералдыг 2 күрүне албан-хаакчыттары чорааннар.

Олар Сирияда Хмеймим авиабаазада РФ-тиң авиабөлүүнүң кежигүннеринге Чаа чыл байыры болгаш белектерин чедирери-биле ынаар ужудуп бар чорааннар.

Амгы үеде 10,5 дөрбелчин километр черде дилээшкин ажилдары чоруп турар. Ол девискээрлерни секторларга хувааган, оларны аңаа киржип келгеннерге үлээн. Дилээшкин ажилдары дүн-хүн чок чоруп турар. Караңгыда эрик чоогун болгаш далай кырын чырыдары-биле прожектор тургузулганы болгаш тускай техниканы чоруткан. Ол ажилче 27 корабль болгаш суднолар, суг дүвүнге ажилдаар 37 кижилер, 4 вертолет, башкарыкчы чок ужудар аппарат болгаш суг дүвүнге чоруур телебашкарылгалыг аппараттар хаара туттунган.

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Россияның камгалал

сайыды Сергей Шойгуга ханна кажыдалын илереткен.

«Халап болган... Сочиге аңдарылган Ту-154-ке Александров аттыг шериг ансамбли болгаш Россияның кол шериг дирижер Валерий Халилов Халилов — биске чоок улус чорават. Олар Тываның 100 чылында маңаа келгеш, патриотчу камгачык ырлар күүседип, кожоюннарны көзүң, республиканың чурттакчыларының чүрөктөрүн балалбас исти арттырган. Ынчангаш ону улуг халап деп санаар бис. Валерий Халилов дээш чүрөк аарыыр-дыр. Чаңгыс чер-чурттугларымның өмүнээзинде камгалал сайыды Сергей Шойгуга, пассажирлерниң төрөлүгү болгаш чоок кижилеринге кайгыдалды илергейледим. Оларга ам дыка берге-дир ийин» — деп Шолбан Кара-оол соцсеткиге бижээн.

Интернеттен болгаш Тываның албан езузунуң сайтызында.

ДЕТКИМЧЕЗИН КӨРГҮСКЕННЕР

Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаты, алдынчыларның «Ойна» артелиниң удуртукчузу Олег Дудко биле Дээди Хуралдың комитет даргазы Юрий Кара-оол олар чаа үнүп орар 2017 чылдың бүдүүзүнде Каа-Хем биле Тере-Хөл кожууннарының бичии чаштарынга Соок-Ирейниң белекчигештерин организастап чорутканнар.

Алдынчыларның «Ойна» артелиниң коллективиниң мурнундан ооң чиңгине директору Олег Викторович Дудко Тере-Хөл кожууннуң төлээлеринге 7 муң 360 литр дизель ажилдадыр кывар-чаар чүүлду, 12 тонна 500 килограмм бирги сорттуң далганын Чаа чылдың деткимче дузазы кылдыр белекке берген.

Ыраккы Тере-Хөл кожууннуң төлээлери ол белектерни алыры-биле Кунгуртугдан үнгеш, тайга-таңдылар кырында, өзен-нер иштинде бир метр ажыр хөртүктөп каан харны эртери-биле дүн-хүн чок кастынып, 4 хонуп чорааш, Кызылга чедип келгеннер.

Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттары Ю.Кара-оол биле О.Дудконуң белектерин Тере-Хөлдүн төлээлеринге дамчыдып берип турары.

Ол күчүлүг «Урал» маркалыг машиналарны бедик аргадуржулгалыг чолаачы Далай Наймаа биле ооң өөреникчизи Арсений Чурукпан олар тайгата скылдарны, кадыр дөш, кудургайларга мунган техниказын билдилгил башкарып чорааш, озал-ондакка таварышпайн бү-

дүн-бүрүн чедип келгеннер.

Олар Кызылга чедип келгеш Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаттары Ю.Кара-оол биле О.В. Дудконуң чылдың деткимче дузазы кылдыр организастаан белектер — дизель ажилдадыр кывар-чаар чүүлүн, далганын чүдүрүп алган. Кунгуртугга Чаа чыл бүдүүзү чедер дээш, дедир айтканнар.

Тере-хөлчүлөр чоокта бирээзи-ле 200 кВт күчүлүг, зельдиг 2 электростанция Кунгуртуг суурда тургускан. Ооң ажык-дүжүүн көрүп эгел бергеннер. Ынчангаш ук чере чолаачыларының оларга ап чыдар белээ — дизель ажилдадыр кывар-чаар чүүлү Тере-Хөлчүлөргө чаа үнүп орар Далай чылын демдеглээринге база үлөү демек болуру чугаажок.

Ынчангаш ыраккы булуңу чурттакчыларынга үнүп орар 2017 чыл өг-бүлө бүрүзү чүгле аас-кежикти, кадыкшылды, эки чүүлдерни эккеп, бажыр бүрүзүңге хүндүс-даа, дүмө-дүмү электри чырыы үзүктел чок хыла турар болзунам.

Владимир ЧАДАМБА
Авторнуң тырттырып
чуруктары

Кунгуртугунуң эрес-кежээ чолаачылары Далай Наймаа биле Арсений Чурукпан.

ДИЛЭЭШКИННЕР УЛАМЧЫЛАП ТУРАР

Аныяктар ДЕЛЕГЕЙИ

Ажыктыг сайтылар

ӨӨРЕДИГЛИГ ЧҮҮЛДЕР ХӨЙ

Чамдыкта хостуг үөлөривисти ажык чок чүүлдерже эрттиргилей бээр болгай бис. Интернетче кирип, таварыштыр олуптур алгаш, «Вконтакте» социал четкиде эштеривис-биле херек чок чүүлдер дугайында бижилип, «Инстаграмда» хөй-лө чуруктар сонургап олургулаар бис. Эштеривис-биле үргүлчү харылзайыры ажыктыг болбайн аан, ынчалза-даа чамдык үөлөрни кижини бодунуң угаан-мөдөрөлин сайзырадырынга чарыгдары база бир кол чүүл. Ынчанга хостуг үөлөрдө силерниң кичээнгөйиңерни хаара тудуптар хире ажыктыг, солун сайтыларны бепеткедивис. Бо 5 сайтыдан студентилер болгаш аныяктар дыка хөй өөредиглиг болгаш ажыктыг чүүлдерни билип ап болур.

«Интернет-школа НИУ ВШЭ» www.phse.ru. Социал экономика талазы-ла өөредиглиг курстар, математика, орус дыл болгаш англи дылды эптиттор чокка боду өөрениринге кыялыг. Бо сайт өөреникчилерге, интуриентилерге, студентилерге база аныяк специалистерге ажыктыг.

Билиглер сайтызы. <http://znaniya.narod.ru>. Билиг талазы-биле эң улуг, билдингир сайтыларның бирээзи. Ында уруглар садтарындан элээш дээди өөредилге черлериниң студентилеринге чедир массалыг хөй кыял-билерни, медээлерни кириген. Ынчаанга кыял-билер өөредилге черлерин, ында кыял-билер мергежилдерге өөредип турарын билип ап болур.

Бо хүнгү психология. [www.psychologytoday.ru](http://psychologytoday.ru). Аныяк кижиниң кыялында кыял-биле аайтырылганын аңгылап кээр. Келир үеде кыял-биле өг-бүлө тударыл, өг-бүлөде акшылды быжыглап камгалаары, ы-төл-биле канчаар чугаалажырыл, ыш-сеткилди чүнүң-биле өөртүрүл, өг-бүлөдө байдалдан уштунары дээш оон хөй психологтуг аайтырылганын ханы тып, бижикилерниң амыдыра-дан болуушкуннары номчуп болур. Кижиниң бүрүзүңге онлайн-тестилер. [www.testland.ru](http://testland.ru). Тестилер кижиниң мөдөрөлин сайзырадырынга, кругозорун аңгылап болдурарынга эң-не ажыктыг. Сайтыдан кыял-биле даа темага тестилерни кылып, кижини бодунуң билиин аңгылап алыр аргалыг. Ында өөредилге черлеринден аңгыда бодус, анатомия, философия, спорт, экономика ш оон-даа хөй аңгы-аңгы темалар ил турар.

Амгы үениң интерьеры www.dnipro.com. Үе-шагның аайы-биле ың-балгаттың, ажилдаар черлер-өрээлдериниң интерьерлери база өрлип турар. Өрээлдин эт-сөвин аш болгаш эпиг кылдыр салырда, айнөрлөр чалаар болгай бис. Ындыг өдөржө артык чарыгдалдар кылы-биле кижини боду интернет четки-де ажыктыг сайтылар таварыштыр анып ап болур.

САЙСУУ ХЕРТЕК
белеткээн.

2017 — Аныяктарның бот-идепкейиниң чылы

«Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг»

“ТУРА-СОРУКТУГ, КЫЗЫМАК АЖЫЛДААР БИС”

Аныяк малчыннар — Андрей Биче-оол биле Айыраана Севек.

Бии-Хем кожуунда “Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг” деп губернатор төлөвилелин өске кожууннар-биле бир деңге чедишкенин боттандырып турарындан Сушь, Өөк, Аржаан суурларының 3 аныяк малчыннары деткимчени алган.

Аржаан суурдан ырак эвесе “Үш-Тей” деп черде Андрей Биче-оол биле Айыраана Севектиң кыштаанга чедип, оларның биле ужуражыр аргалыг болдум. Аныяк малчыннар тус чер чагыргазының аңгылап берген черинде чурттаар бажыңны, кажаа-хорааны тудуп ап, электри хандырылгасы бээр генераторну боттары садып алган болду. Ооң күжү сайылгаан чырыдарында-ла өй. Чайын аржаанчылар кыштагның тудуунга идепкейлиг кижип, хоочун малчыннар аныяктарга арга-сүмезип берип, улуг деткимчени көргүскен.

“Малды аргалыг болза тура азыравайн, олардадыр болза эки. Ынчан хой семис болур. Эрзин кожунуң Мөрен суму-зундан мен. Ада-ием база малчыннар. Мында 2012 чылда келин болуп келдим. Аржаан суурда бода малывыс база бар. Суг айтыры шийтирлеттине бээрге, инектеривисти чанывысче эккеп алыр бис. Шаанда бистиң малчын өгбелеривиске бажың, кажаа-хораа тудуп берип, малды халас берип, деткип турган эвес. Тываның чазаа биске бо хире улуг деткимче көргүзүп турда, хүн бүрүде тургустунуп көлгөн айтырылганы боттарывыстың күжүвүс-биле шийтирлээрин кызыдар бис” — деп, Айыраана чугаалады. “2018 чылга

чедир алган 200 баш төрүүр хожувусту азырап өстүргөш, ол хире санныг малды төлөвилелдин дараазында киржикчизинге дамчыдып бээр дээш кызымаккай ажилдаар бис” — деп, Андрей өөнүң иштинин чугаазына немети.

Кудук казып, суг үндүрүп алыры — чугула айтырылганың бирээзи. Бир хүнде-ле аныяк малчыннар суурдан 200 литр хире доскаар сугну сөөртүп эккеп, малын суггарып турар. Машина-балгат чок өг-бүлөгө ол база артык чарыгдал дээрзи билдингир. Чамдык таварылгада боттарының хереглелдинге ажыглаар — ижер сугну чадаа-даа сөөртүп турар. Амгы үеде 20 тонна сиген, малдың чылгаар дузу белең. Өг-бүлө ниитизи-биле 30 тонна сигенни бепеткеп алган.

Андрей Биче-оол биле Айыраана Севекке дузалажыры-биле чанында даайы, дуңмалары чурттап турар. Аныяк малчыннарның уруглары Аржаан суурда кырган ада-иезиниң бажыңында чурттап, уруглар сады барып турар.

“Аныяктарга аажок эки төлөвилел-дир. Мал оолдаашкыны апрель төнчүзүнде эгелээр. Сиген-ширбиил сөөртүрүңге суурнуң чагыргазы дузалажып турар. Бо хире улуг деткимчени алгаш, бергелерге торулбайн, кызымаккай ажилдаар бис. Хойлуг кижини каас-даа, тодуг-даа болур болгай. Чыл төнчүзүңге чедир үндүрүлгөр төлээр-биле 28000 рубльди чыып тур бис. Мал эмчилери, көдээ ажил-агый специалистери кыштага удаа-дараа кээп турар” — деп, аныяк малчыннар немей чугаалады.

“Аныяк өг-бүлөгө — кыштаг” деп губернатор төлөвилелинге хамаарыштыр малчыннарның аалынга мээң-биле кады чораан удуртукчулар база боттарының бодалдарын илеретти.

ТР-ниң Көдээ ажил-агый амызының уксаажыдылга болгаш мал ажил-агый килдизиниң начальниги Виталий Чаж-оол:

— Төлөвилелдин киржикчилериниң эң чидиг айтыры — үндүрүлгөр төлээр. Амгы үеде 6 кижини декларациязын дузалааан. Чыл төнчүзүңге чедир РФ-тин Пенсия, Социал камгаладылга фондуларынче ортумаа-биле үндүрүлгөрнү төлөвири 24.000 рубль болуп турар. Декабрь айның төнчүзүңге чедир төлөвөс болза, хөөлөнип эгелээр. 2017 чылда төлөвилелдин киржикчилериниң суг, чырык айтырын шийтирлээр-биле акшаладырышкын көрдүнгөн. Эге чадада аныяктарга бажыңның таваан, кажаа-хораазын тудуп турар үеде “малчыннап шыдаар бис бе?” деп чигизини турган болза, ам оларның аразындан дедир базым кылып турар кижини-даа чок. Олар чырык айтырын боттары шийтирлеп, генераторларны садып ап турары өөрүнчүг-дүр. Амыдырап-чуртталгада тургустунуп турар шаптараазыннарда торулбайн, шуптузун ажып эртип, малын хүр кыштадып, хураганнарны онча-менди камгалап, баш санын өстүрерин база чаа күш-ажылчы чедишкенин, быжыг турушту аныяк малчыннарга күзээр-дир мен.

(Уланчызы 4-кү арында).

“ТУРА-СОРУКТУТ, КЫЗЫМАК АЖЫЛДААР БИС”

(Төнчүзү. Эгези 3-кү арында)

Бии-Хем кожуун чагыргазының даргазы Михаил Иусов:

– Бии-Хем кожуунда “Аныак өг-бүлөгө – кыштаг” деп губернатор төлөвилелинде Сүшү суурдан Максим Салчак (өшкүлөр), Өөк суурдан Чодураа Саая болгаш Аржаандан Андрей Биче-оол киржи турар. Тус черлерниң чагыргазы бодунуң талазындан кылыр ужурлуг ажылдарны долузу-биле күүсеткен. Аныак малчыннарга черни аңгылаан, кыштаг турлаан тударынга ыяшты белеткээн, чээли алган хууларын төлээн. “Күрүнөдөн бо хире улуг деткимчени алгаш, ам-даа дуза кадыңар деп азырадыкчы хөөнүг болбаңар” – деп оларга чугаалаар-дыр мен. Ооң мурнунда малчыннарга кым-даа дуза кадып, деткивейн турган. Малчыннар дөргүл-төрели-биле демнежи тургаш, мал-маганын өстүрүп келген. Амгы үеде суг, чырык ай-тыры – нарын айтырглар бо-дур. Кызы-

мак улус кандыг-даа берге байдалдар үнөр аргаларны тывар ужурлуг. Аржаан сугну доскаарлар-биле сөөртүп, Б суурда хемде дошту ойгаш, өшкүлөр суггарып турар. Тывалар төрөл айы-аайы-биле бот-боттарына шагдан бидузалажып, деткижи чораанын билдирбис. Ынчангаш аныак малчыннары бергелерге торулбайн, күрүнөдөн алгач, деткимчезин боттарының кызыл күж-биле бадыткаар ужурлуг.

Михаил Иусовтун сөстөрине кытыжып, аныак малчыннарга малын кыштадып, анай-хураганын онча-мен камгалап алырын күзеп, Чаа чыл олар эки сеткил-хөөнү, чымыштыг ажыл-иш-ге чедишкннерни, хей-аъды, сүлдү-сүзүү бедик чоруурун база бүткен ыдыкты күзелдерни өргүүр болзун деп йөрээди.

Шончалай ХОВАЛЫ

Авторнуң тырттыргачуруктары

Регионнарда чаңгыс чер-чурттугларывыс

ТАНЫЖЫҢАР: ХЕП МАРКАЗЫ – ARZHAANADOSPAN

Аржаана Доспан – аныак тыва модельер. Ооң «ВКонтакте» социал четкиде бодунуң бөлүүнде даарап чогааткан хептериниң коллекциязын чурукка тырттыргаш салган. Аржаана Россияның «сылдыстарының» сонуггалын хаара тудупкан азы ооң даарап каан хептерин кедип турар Тывадан бир дугаар модельер болуп турар. Ол амгы үеде Москвада чурттап ажылдап турар, эрткен неделяда ол чанып келген, ынчангаш ооң-биле кыска чугаамны сонуггап номчунар.

– Аржаана Андреевна, бир дугаарында кажан модельер болуп күзел тылтып келгенил?

– Бичимден-не күзелим ол. Ынчангаш Омскиниң Сервис талазы-биле күрүнө институтунче 2004 чылда дужаап кирип алгаш, 2009 чылда модельер мергежилдиг доостум.

– Модельер мергежил чогаадыкчы салым-чаяанныг болурун негээр болгай. Өг-бүлөгөргө чуруттунар даараныр кижиге турган бе?

– Ачам Андрей Ховалыгович – чурукчу, авам Любовь Темир-ооловна – башкы, ол дааранырынга ынак. Хепти канчаар даарап кедерге көрүштүг болурун авамның үлегеринге көрүп өстүм.

Институтту чедишкнниг дооскаш, тыва чон Кыдаттан эккелген хептер-биле кызыгаарланмайн, боттары дурт-сынынга, арын-шырайынга тааржыр хепти кедип чорзун дээн күзелимни боттандырар сорулгалыг чанып келген мен. Ынчангаш Кызылга дизайнер хептер даараар мастерская ажыдып алгаш, ажылдап эгеледим. Оон 2012 чылдың апрель айда Кызылга Модалык неделязының шугуму-биле эрткен аныак дизайнерлерниң мөөрейи – «Kyzyl Fashion Week» хемчегге киришкеш, улаштыр июль айда «Селигер-2012» Бүгү-россияның аныактар чыыжы «Арт Парадка» киржир аргалыг болдум.

Ол-ла чылын «Aurora Fashion Week» дээр чайгы модалык школазынга тиелекчи бооп, ооң күскү VI ээлчээнге база киржир аас-кежиктиг болган мен.

– Ол-ла 2012 чылдың де-

кабрьда «Ретро #5» дээр Кызылга көргүскөн коллекцияңарда хептин кандыг элементилери ылгалып турганыл? Ол-ла коллекцияны Москвага көргүскениң ол бе?

– Ийе. Баштай Санкт-Петербургка, оон Москвага көргүскөн мен. Мээң хевимниң ылгавыр демдээ кыс кижиниң белин чинге кылдыр көзүлдүрер шыыгларны ажылап турарым-биле ылгалдыг.

– Бичииңерде ойнаар даараныр машина садып бээрге, күзел тывылган чадавас боор дидиңер. Чогум улуг күзел кым дээр дизайнерлерниң хептерин сонуггап тургаш, одунган ирги?

– Кристиан Диор, Зак Позен, Делпозо оларның коллекцияларын ам-даа чараш-сынар, сонуггаар мен.

– Силерниң даарап каан хептерини Елена Летучая кедип турар болгай. Подиумга көргөш, сонуггааны ол бе?

– Чок. Инстаграммда арымны ажыдып көргөш, сонуггаанын илеретти. Мен ол телебашкарыкчыны аажок сонуггаар, барык бир чыл ооң программанын эрттирбейн көөр турган болгаш, күзелдиим-биле белекке берген мен. Ооң соонда теле башкарыкчылар, артистер садып кедер апарган.

– Даараныңар хеп марказын таныштырарыңа чүү эң берге болур-дур: хепти даараары бе азы ону кедер модельдер тып алыры бе?

– Ол бүгүнү боттандырар акша-төгери тып алыры эң берге.

– Тыва национал аянныг хептер коллекциязын даараар күзелиңер бар бе?

– Бар. Ынчалза-даа баштай хүн бүрүде кедер хептерниң коллекциязын кылып тургаш, адымны чонга билдингир кылдыр, мээң адым-биле холбашкан хептерни садып кедип турар апаарын чедип алыры-биле ам-даа күженишкнниг ажылдаар мен.

– Амгы үеде сорулгаңар кандыгыл?

– Москвага эртер Модалык неделязынга киржир дээш белеткенип тур мен. Эвээш-ле дизе 200-300 муң рубль херек болуп чүве-дир ийин.

– Чараш арын-шырайлыг, дурт-сынныг болгаш кымга-даа дөмей эвес болурун негээр Модалык делегейинче шымып киргениңер-биле байыр чедирип тур мен. Бистиң номчукчуларывыска Чаа чыл таварыштыр күзээшкннериңер кандыгыл база ынак чеминиңерни канчаар кылырын чугаалап берип болур силер бе?

– Четтирдим. «Сельд под шубой» деп салатка ынак мен. Ону барык кижиге бүрүзү кылып билер болгай. Чараш болур дизе, хөй акша-төгери херек дээр дика неперегей апарган шын эвес чугааларга хамаарыштыр мындыг бодалымны номчукчуларга илередип көрейин. Кыс кижиге бүрүзү модалык Чаа чылда кандыг болурун сонуггаар. Казан кандыг хеп модалык болурун билип алгаш, садыгдан садып алган хевинге модалык эзугаар чамдык кезектерни чүге чаартып болбас деп? Чараш болур дизе, чалгаа болбазы чугула, кадыкшыл база чараш мага-боттун бир негелдези, а кадык, чараш кижиге дег аас-кежиктиг кижиге кайда боор! Ынчангаш

“Шынның” бүгү номчукчуларыңа Чаа чылда аас-кежикти күзедим.

Айлаң ДАРЖАА

АВТОРДАН: Аржаананың даараан хевин садып кедер болзувусса-ла, ону деткээнивис-тир. Азы аңаа боттуг дузаны чедирип болур. Ынчангаш ооң социал четкиде арыннарыңа көргүскөн хептерин өөренип көргөш, чаңгыс чер-чурттуууусту деткииринче бистиң номчукчуларывысты кыйгырдым.

@elenapegas

Repost It!

• Даштыкыда тыва аныяктар

ЭРТЕМ-БИЛЕ ЧҮГЛЕНГЕШ...

★ Эрте-билиггө сундулуг, сайзы-рангөй, бурунгаар чүткүлдүг, ту-ра-сорукуг киж каяа-дав чорааш, кандыг-даа чуртка амыдыралды тып, аас-көжиктиг чурттап бээр. Делегейниң аңгы-аңгы чурттарында өөренип, амыдырал-чурттап чоруур тыва аныяктар кайы хөй. Оларның бирээзи амгы үедө Францияда чурт-тап чоруур **Алдынай Лакост-биле** (Монгуш) таныжар-дыр бис, хүндүлүг номчукчу.

— Канчап Францияның чурттакчызы болу бердиң, Алдынай?

— Францияда үш чыл чурттап тур мен. ынап-ла, чуртталга чамдыкта кижиге аныяк белекти сөңней бээр таварыл-лар турар. Мен Германияны сонугаар турдум. Ол чурттуң бот-тускайлаңы, дылы мээң онзагай, ынчангаш немец дылга чугаалаарым таварылга эвес. Мээң университетимде (Москваның О.Е. Кута-н атыг күрүнениң юридиктиг универ-ситети) даштыкы чурттарже стажировка база аңгы-аңгы чурттарның ара-га студентилерни солустур өөредир грама барын билип алгаш, бичии-даа танмайн, хөрек документи-леримни эл эгелзэн мен.

Ол үедө 2-ги курска өөренип турдум. тик университет-биле Франция, Гер-мания, Австрия, Англия, Польша керээ болду. Мен Францияны шилип ал мен. Чүгө дизе мээң таныжым оол үрүнөдөн, мени ында манап турган, кеш ай дургузунда ынаар чоруур бе-ле ажилдары — француз дылга шыл-ааны эрткеш, шилип алганым француз ерситеттен чалалганы алгаш, виза документи-лерни чыып эгелзэн мен. ээрге өөренип турар черинден шын-а, банк агар санындан ушта бижидил-кола дооскан аттестаттың француз нотариалдыг очулгазы дээш оон-даа. Ол бүгү Францияның элчин чериниң кезиниң чүгө бичии кезии-дир. Ооң иңден 3-кү курсту доозар шылгал-р база эгелзэн. Хол салдына бээр турду, ынчалза-даа мээң өг-бүлөм

Лоик биле Алдынай Лакосттар.

база эжимниң деткимчези-биле сессиямны чедишкениг дужаагаш, өөренир визаны алыр аргалыг болдум.

— Францияга өөренири кандыг-дыр, берге болду бе? Француз студентилер биле Россияның студентилериниң ылгалы кандыг-дыр?

— 2013 чылдың сентябрьда Францияга студент бооп өөренип чедип келдим. Рос-сиядан көңүс аңгы, чаа чуртталга эгелзэн. Француз студентилерниң бот-тускайлаңы (менталитети) россияжи студентилерден дыка улуг ылгалдыг. Французтарның өөредилгеге хамаарылгазы дыка шыңгы, олар сессиязын чүгө доозар эвес, ону чүгө эки балдарга дужаар дээш кызар-лар. Ында шылгалдаларны таныш-көрүш таварыштыр дужаап аптар азы «хэзип» бээр чорук шуут чок. Өөредилге эгезинде өске чурттардан келген студентилерге француз студентилер лекциялары-биле азы шылгалдалар, сессия дужаарда дет-кимчезин көргүзүп турду. Француз дылды

чеже-даа эки билир болзуңза, дылдың юридиктиг терминологиязы хынамчалыг, кичээнгейлиг болурун негээр.

Француз университет системазы дыка сайзыраңгай. Өөредилге эгезинде-ле сеңээ «студент билет» берип каар, ол ID Card — электроннуг карта-дыр. Ол карта-биле кайнаар-даа — библиотекаже харын-даа столоваяже безин ооң-биле эртер. Университеттин столоваязынга ол карта-биле дыка амданныг комплекстиг дүштеки чеми (3 евро 50 цент өртөктиг) ал алыр сен. Хоорайның өске кафеле-ринде дүштеки чем өртээ 15 евро.

— Францияның кайы хоора-йында чурттап турар силер?

— Францияның мурнуу-барыын чүгүндө, делегейде кызыл арага-зы (вино) болгаш фуа-гразы-биле (баардан кылган француз чем) сурагжаан Бордо хоорайда чурттап турар мен. Атлантика океанның эриинде турар Францияның бир онзагай региону. Меңээ Бордо хо-орай дыка таваржыр: кыжы чыпыг, а чайы хүнээрэктег, элзезинниг пляж, океанның чалгылары. Бордоже июль-август айларда бүгү Европа чурттарының чону дыштанып кээп турар. Туристтер француз кухняга: устрицаларга, улиткаларга, винонуң янзы-бүрү сорттарынга, хөй янзы быштакка (500 янзы сорттар бар) дыка ынак. Ол ышкаш кудумчуларда кафеперге, пляжтарга дыштаныр дээш кээр.

— Өөредилгени доозуптуң бе, Алдынай?

— 2014 чылдың төңчүзүндө Москваже сессиямны доозуп, дипломуну кам-галап чедип келген мен. Өөредилге материалдары хөй чыгы бергени-биле дыка-ла бергедешкен мен. Бордога эки чуртталгамның орнун «төлеп» турганым ол ыйнаан. Өөредилге чылының ортузунда келгеш, сессиямны дужаап эгелээримге, чамдык башкылар аңаа таарышпайн турду. Мен Францияга бир чыл дургузунда дыш-танмайн өөренип турган болгай мен. Өске дылга өөренири ийи катап аар, ынчангаш дыштаныр хүн чок өөренип турдум.

Дыка хөй бергелерни аяп эрткеш, шылгалдаларже чөпшээрелди (зачет) алгаш, диплом ажылын бижип кирипкен мен. Эш-өөрүмнүн дыка улуг адааргалын көргөш, катап-ла Францияже чоруксай берген мен. Ынчангаш күрүне шылгалда-ларын дужаап алгаш, дипломуну холумга алгаш, 2015 чылда Францияже дедир чорупкан мен.

— Даштыкы чуртче көшкениңге хомудаар-дыр сен бе? Амы-хуу чурттал-гаңы таныштырып көрөм, Алдынай.

— Францияга катап келгеш, ам 2 чыл бооп тур мен. Бир юридиктиг хуу фирмада ажилдап турар мен. Даштыкы чуртче көшкенимге (эмиграция) бичии-даа хомудаавас мен. Чартык чыл бурунгаар эжим-биле өгленип алдывас. Лоик-биле танышкаш, 5 чыл бооп тур бис. Ол Рос-сияга база Тывага каш-даа катап келген. Бистиң национал тыва чөмивисти дыка сонугаар, ылаңгыя быштакты. «Тывага быштак болгаш сүттен кылыглар бүдүрүп, сайзырадып болур-дур» — деп, бо-ла чугаалаар киж. Лоик мээң ада-ием-биле дораан чоок харылзааны туда берген. Ол орус дылга, а мээң ада-ием англи дылга чугаалавас-даа болза, найыралдың ды-лынга чугаалажыптарлар. Мээң дунмам Шагдыр-биле англи дылга чугаалажырлар. Лоик чанып тургаш, тываларның бөдүүн болгаш ажык чанынга таарзынганым база албан-биле дедир кээрин чугаалаан.

— Даштыкы чуртка амыдырал-чурттаарга кандыг-дыр? Ол чурттуң онзагайы чүдөл?

— Францияда амыдырал солун болгаш кайгамчыктыг. Бир дугаар онзагайы — французтарның бот-тускайлаңы. Фран-цузтар-биле меңээ таарымчалыг, оларның чанынга бодумну хостуг алдынар мен. Да-раазында — ол чурттуң социал сайзыралы болгаш медициназының хандырылгасы, Барыын Европа чурттарының аразында Францияның медицина камгаладылгасы эң-не сайзыраңгай деп болур. Англия, Германия база Италияда европейжи эш-терим безин Францияның чурумчуткан, элтиг системазын кайгамчык деп санаар. Үште — аш-чем ийе агаар-бойдузу он-загай. Французтар боттарының кухнязынга дыка чоргаарланыр болгаш ону делегейде эң-не дээр деп санаарлар. Олар аш-чем кылырынга болгаш чиринге хамаарыл-газы дыка тускай болгаш оваарымчалыг. Францияның регион бүрүзү тус чер аайы-

Лоик биле Алдынай Лакосттарның өг-бүлө тутканы хүнү 2016 чыл, июль 23.

биле кухнязы тускайланып турар, чижээ, мээң чурттап турарым мурнуу-барыын тала фуа-гразы, кызыл арагазы база чаа туткан улиткалары-биле алдаржаан. А гастрономнар төвү — Лион эът аймаа-биле кылган янзы-бүрү аш-чем, чижээ, «аундейет» (сосиска, колбаса) деп онзагай чеми-биле. Марсель далай продуктулары-биле алдаржаан, ооң төвүнге безин чеде бээрине янзы-бүрү чаа туткан балыктың чаагай чыды чытталыр. Чер ортузу далай кыдында порт хоорай ындыг болбастың аргазы чок.

Бо чурттуң эки талаларын чежезин-даа чугаалап болур мен, ынчалза-даа аңаа келгеш, караа-биле көөрү дег онза чүүл кайда боор! Франция — кайгамчык, онзагай, эки амыдыралдыг, чону эл-найыралдыг чурт.

— Францияны бискетаныштырганың дээш чөттирдим. Үнүп орар Чаа чыл уткуштур чаа-чаа чедишкенин өөрү күзевишаан, өг-бүлөң-биле Тывага үргүлчү аалдап кээрини күзээр-дир мен.

Алдынай СОЯН
чугаалашкан.

Лакосттар Тывада Алдынайның дуңмазы Шагдыр база агазы-биле, 2015 чыл.

• Мөзү-бүдүштүг аныяк мөгө

БҮЗҮРЕЛДИҢ, ДЕТКИМЧЕНИҢ АЧЫЗЫНДА...

Спорттун аңгы-аңгы хевирлеринден хүрештин сайзыралы республикавыста бирги черде дээрзинге чигзиниг турбас. Республиканың адын камгалап делегей чергелиг маргылдааларга удаа-дараа чедишкенин киржи чоруур аныяк мөгелер бисте хөй. Оларның аразындан Баасан Баткарны танывас, билбес кижичок дээр болза, хөөредиг болбас.

Баасан Андреевич Баткар 1998 чылда Эрзинге төрүттүнгөн, 6 харлыг чажындан тура, хүрешке сонуургалы оттуп, школаның хүреш секциязынга киржи эгелзэн. Эрзин ортумак школазының 9-ку класын дооскаш, Кызылдың Олимпийжи курлавырлар училищезинде өөредилгезин уламчылап турар.

Мөгө чеже-даа аныяк болза, ооң чедишкенин уруг мөгелерден дудак чок. Баштайгы уруг чедишкени 2014 чылда Кыдат Улус Республиканың Тайбейге болуп эрткен делегей чергелиг сумо маргылдаазынга чедип алган. Ол аңаа 80 килдиглер аразында мөңгүн медалга төлөтпиг болган. 2015 чылдың август айның 28, 29 хүннеринде Японияның Осако хоорайга 18-19 харлыг элзэди оолдар аразында сумога делегейниң бирги чери дээш эрткен маргылдаага Украинаның, Бразилияның, Японияның болгаш Польшаның шыырак дээн мөгелерин октааш, аныяк тыва мөгө Баасан Баткар езулуг делегей чемпиону болуп төрзэн Тывазын алдаржыткан. Ооң-биле чергелештир 2014-2016 чылдарда республика Наадымнарының аныяк мөгелер аразында болуп эрттип турган тыва хүрештерге 3 дакпыр шүүлгени онзагай таварылга болган.

Баасан Баткар – Бо бүгү чедишкенин-рими ынак авамның, чоок кижилериниң бүзүрели, деткимчезиниң, тренер-баш-

кыларым Адар Куулар биле Анатолий Баткарның шыырак белеткели, чагыг-сүмезиниң ачызында чедип алган мен. «Мээң чугаамны дыңнап, ону хажытпайн чоруур болзуңза, ынчан езулуг мөгө боор сен, оглум» дээн кырган-ачам (тренерим база болур) Анатолий Баткарның чагыын үргүлчү бодап, ооң чагыг-сүмезин ам-даа дыңнап, сагып чор мен. Мөгө болурунга ча-

жымдан тура кырган-ачам мени өөреткен. Ол шыңгы, негелделиг кижичи, ынчангаш ооң негелделерин хажытпас дээш, бичимден тура хүн чурумун сагып өөрени берген мен. Оон аңгыда мөгө кижичи кажан-даа арага, таакпыже сундулапас ужурлуг. Хүрешке

эки белеткел дээрге-ле хүн чурумун, шын чемненириниң чурумун сагыры, хөй аргалар билири, күш-дамырын эки сайзырадыры болур. Амгы үеде сумо хүрешке тренерим «Россияның алдарлыг тренери» аттың эдилекчизи Адар Куулар. Ол бисти, аныяк мөгелерни, делегейниң аңгы-аңгы чурттарынче чедирип, кезээде чагыг-сүмезин берип чоруур – деп чугаалады.

Баасан-биле чугаалажып олурар, ооң аажы-чаңының бүдүштүүн, биче сеткилдиг, дузааргаан, эш-өөрзүрзэн эскердим. Турза узун, тутса мөгө дурт сыны езулуг тыва мөгениң омур-хевирин көргүзүп турар. Ол эш-өөрзүрүк, чугаакыр аажы-чаңныг. Өг-бүлезиниң улуг оглу болгаш, авазы Аржаана Васильевнаның езулуг дузалакчызы, бажыңында эр кижичи кылыр ажилдарны сагындырыг чокка үргүлчү кылып, дуңмаларын карактажып чоруур. Авазы ажилдап турар үеде дуңмалары-биле кады манчы-бууза кылып чииринге, чараш чурумалдыг арыг-агаарга дыштанып агаарлаарынга ынаан ол демдегледиди.

Баасан ышкаш аныяк мөгелерниң улуг-улуг чедишкенин интернет четкизинден, солун-сеткүүлден бо-ла номчуур бис. Бодум хуумда хүрештин аңгы-аңгы аргаларын, чажыттарын эки билбес-даа болзумза, аныяк мөгелерини, оларның тренер-башкыларының бедик чедишкенин-ге үргүлчү өөрүп, оларга чоргаарланып чоруур мен. Аныяктарга езулуг үлегер көргүзүп чоруурларның бирээзи Баасан Баткар ол деп санаар мен. Чуртувуска ам-даа хүрешти сайзырадып, келир Дагаа чылында бистиң тыва мөгелеривис делегей чергелиг маргылдааларга чедишкенин киржириң күзээр-дир мен!

Сайсуу ДАРГЫН-ООЛ.

• Культура адырында

АНЫЯКТАРНЫҢ БОТ-ИДЕПКЕЙЖИ ЧЫЛЫ

Чаа чыл бүдүүзүндө ТР-ниң культура сайыды Алдар Тамдын найысылалда культура адырында ажилдап турар аныяктарны ажык чугааже чалаан. Сайыт-биле ужуражылгага хоорайның библиотека, музей ажилдакчылары, театр, филармония артистери, уран чүүл колледжиниң, уран чүүл школаларының башкылары дээш өске-даа культура адырының идепкейжи аныяктары чыгып келген. Алдар Константинович үнүп орар чаа 2017 чылды Аныяктарның бот-идепкейиниң чылы кылдыр чарлаанын дыңнатпышаан, аныяктарның үзел-бодалдары, чаа сорулгалары, саналдары-биле таныжар дээн күзелин илереткен.

Алдар Константинович ажык чугааның мурнунда «100 көдээ клубтар» деп федералдыг телевилелди чыылганнарга таныштырган. 2017 чылда РФ-тиң Культура яамызының акшаландырышкыны-биле Россияның 10 регионунуң көдээ черлеринге 100 клуб тудар телевилел ажилдап эгелзэн. Ол 10 регионунуң аразында Тыва кирип турар. Ынчап кээр келир чылын Тываның көдээ черлеринге 10 клуб тудары көрдүнгөн. 10 клубка көрдүнгөн (150 млн. рубль) акшаландырышкын-биле бистиң республиканың агаар-бойдузу шириин, соок, чер шимчээшкенин болур болганда, чылыг агаар-бойдузуг регионнар-биле канчап деңгээр, ынчангаш тудугну тус черниң агаар-бойдузунга дүүштүр тудар апар. Ол көрдүнгөн тудуг акшазы чедишпейн барып болур. Ынчангаш 5 чаа, чылыг

клубту тудар база 5 клубтун капиталдыг септелгезин бир чыл дургузунда кылган турар дээрзин сайыт дыңнаткан. Совет үелерде-ле туттунган, ынчалза-даа байдалы эки клубтарга капиталдыг септелгени кылыр. Эң-не берге байдалдыг черлерге Сарыг-Сеп, Баян-Кол (1989 чылда-ла клубу өрттенген), Сүт-Хөл кожууннуң Ак-Даш, Өвүрнүң Чаа-Суур дээш оон-даа өске суурлар хамааржыр.

Хүндүткел чылынга тураскааткан фестивалдар, мөөрейлер-биле бо чыл элбек болганын сайыт демдеглээш, келир чылын бир дугаарында кадрлар айтырыын (билиин бедидер база чаа квалификация эртер курстарга өөредир) шийтпирлээр, циркти катап тургузары-биле цирк училищезинде тускай сорулгалар чыылдалар орударынын чугулапай айтыркаш, культура ажилдакчыларының саң-хөө айтырыгының база культура адырының ажилын чырыдары-биле МИЧ-лер-биле быжыг харылзаа тударының дугайында чугаалаан.

Дараазында аныяктар боттарының санал-оналдарын кириген. Ойнаарактар театрының кол режиссеру Айдыс Чадамба ойнаарактар театрының үндезини, төөгүзү чүдөн эгелзэн, ону эртем талазы-биле шинчилээр ажилды чорудар дугайында саналды кириген. Ол ышкаш Тыва эр кижиниң дүрүмнеринге үндезилээн чаштарга шийден тургуса дээн күзелин илереткен.

Тыва үндезиниң культура төвүнүң аныяктары шынарлыг чарлалдар, видео роликтер, клиптер кылырынга тускай эртемниг (ылаңгыя гуманитарлыг) программистер херегин база хоорайга реклама, чарлалдар

азар чер чогуң дыңнатканнар.

Тыва үндезиниң культура төвүнүң ажилдакчызы Хеймер-оол Ховалыг хөөмей башкыларының билин бедидер күрүнө чергелиг программа тургузары чугула, ылаңгыя ол көдээде уран чүүл школаларында хөөмей башкыларынга ажыктыг дээрзин саналдаан.

Национал театрның артизи Аржаана Стал-оол 2018 чыл — Россияга театр чылы болурун демдеглээш, регионнар аразында көжүп турар «Күзенчиг эрик» («Желанный берег») деп театр артистериниң фестивалын Тывага эрттирип болур бе деп айтырыны салып, театрның аныяк артистери ол фестивалга күзелдиг-биле киржиксеп турарын база келир чылын Щепкин аттыг театр училищезиниң доозукчулары, чаа аныяк күш кээрин дыңнаткан.

Ол ышкаш аныяктар туризм дугайында, 2017 чылда Хакасияга «Өндүр улуг торгу оруу» («Великий шелковый путь») деп аныяктар шуулганынга киржириниң, Красноярск хоорайга база Татарстанга Тываның хүннерин органиастап эрттирер дугайында дээш өске-даа культура адырынга хамааржыр айтырыгларны чугаалашкан.

Алдар Константинович аныяктарның санал-оналдарын чүлдүгүнүп, бодунуң арга-сүмезин кадып, Культура аныяк ажилдакчыларының эвилелин тургузарын саналдаарга, залда аныяктар шупту деткээш. Аныяктар-биле байырлажып тура, 2017 — Аныяктарның бот-идепкейиниң чылында оларның ам-даа чаа, солун үзел-бодалдарын, санал-оналдарын, чогаадыкчы телевилелдерин манаар мен деп чугаалаан.

Алдынай СОЯН.

ШЫН

• Мөөрей, мөөрей

МЕРГЕЖИЛИНИ ТЕРГИИННЕРИ

Эрткен неделяда Тыва тудуг техникумунга «Аныяк – амыдыралдың кадык омур-хевиринче!» деп кыйгырыг профессионал мергежил кылазы болуп эрткен. Аңаа тизе-биле 170 ажыг сургудар мергежилниң аайы-бастык мастер-класстарны көргүмөөрейлешкен.

Баштайгы хүннерде «Бодум мергежилниң эң-не тергенин» мөөрейге каңнакчылар, тудуг мастерлери, чазаныкчы-бызанчы аразында адааннашкан. Каңнакчы мергежилдин сургуулдары 2 адым демир хоолойларны чараш болуп эң-не шынарлыг кылдыр тудуштуу онаалганы кылган. Демир каңнакчы ажил ындыг-ла амыр эвес, ону чү бодунуң мергежилни эки билер, шекижилер шыдаар. Ынчалза-даа сургуул оолдар теория кырында өөренилип алган билиглерин практика кырынга бадыткап шыдааннар.

Каңнакчының ажилындан дөң хөй чүлдөр хамааржыр. Чижээлээр, одалга системазының хоолойлар тудуштуруп тура, багай хайындыр болза, оон суг төктүп келир болуп ынчангаш демир каңнакарда эң шынарлыг, арыг-силиг кылыры чугу. Мөөрейге 8 киржикчинин аразында Далай-Хереп Монгуш (21-ги бөлүк) эң-не тергенин каңнакчы болган. Эр Монгуш (1-ги бөлүк) биле Буян Клар (31-ги бөлүк) 2-ги черни үлөшкөн. Алдын-Хереп Ховалыг (1-ги бөлүк) 3-кү, Хартыга Хертек (21-ги бөлүк) 4-чөрлерге төлөтпиг болганнар.

Чазаныкчы-бызанчы оолдар ынак соңга рамалары чазап кылыры мөөрейлешкен. Соңга рамалары чазарда, иштики-даштыкы тудуш черлерин эки быжыглап кылбас болза, шил салыры болдунмайн болуп ынчангаш ыяштан кылган раманы шынары эки болур ужурлуг. Мөөрейниң негелделеринге дүүштүр, соңга раманын шалыпкыны-биле чазап кылган 5 дугаар бөлүктүн командасы – Айдыс Делгер, Кежик Дондуп, Алим Шойда мергежилниң тергениннери болган.

База бир солун мөөрей тудуг мастерлери болур оолдар аразында болган. Мөөрейниң киржикчилери тудугнуң демир макет хевириниң бажың ханазын гипс материал-биле шеверлеп кылырын көргүскөннер. Баштайгы хүнде тудугнуң демир өззү тургускаш, дараазында хүнде оон ханазын гипсокартон-биле шеверлеп дуглап кылганнар. Монтаж ажилдары чедишкенин кылыр талазы-биле Ай-Хаан Хомушку тиелекчи болган. а Субудай Иргит, Чаян Кунаа-Симир 2-ги, 3-кү черлерин алганнар.

Мергежилни эки билер мастерлер мөөрейлери-биле чергелештир сургуулдар аразында спортчу оюннар: стол тенниси, баскетбол, хөглүк спорттар база болган. «Аныяктар – амыдыралдың кадык омур-хевиринче!» деп кыйгырыглыг профессионал мастерлер неделязынга идепкейли киришкен тиелекчилерни хүндүлүп бижикир болгаш чигирзиг белектер-биле шаңнаан. Шах мындыг спортчу оюннар-биле чергелештир били хынаарының мөөрейлери оолдар уругларның найыралын быжыглаар болгаш оларның билигже чүткүлү күштелдирер дээрзин башкылар демдеглээш.

Сайсуу ДАРГЫН-ООЛ.

СПОРТ • ТЫВА ХҮРЕШ • СПОРТ

ЧАА ЧЫЛДА ТЕРЕ-ХӨЛЧҮЛЕР ЭРТТИРЕР

Таптыг-ла 6 чыл бурунгаар, 2010 чылдың декабрь айдан эгелээш Кызылдың «Автомобилист» спорт залына ай бүрүзүнде тыва хүрештин маргылдааларын кышкы үеде залдарга эрттирерин республиканың Хүреш федерациязы шиитпирлээн. Ол үеде оон аар сорулгаларының бирээзи – 2011 чылдың август айда Тываның кайысылалына эртер делегейиниң көшкүн чоннарының аразына болур маргылдаазының белеткелиниң бир чадазы турган.

Шаа ол делегей маргылдаазының үчүн эзугаар мөгелерни 85 килограмм болгаш оон аар деңзилиг мөгелер аразына ийи аңгы хүрештирери турган. Аңгаш бистиң республикага ол ийи мөгелер маргылдааларны оон эгелээшкүн санында үзүктел чок доктаамал тирери чаңчыл апарган.

Чылдар эрткен тудум, кышкы үеде залдарга болур хүрештин шынары улам аар, сөөлгү үеде даштыкы чурттарның тирери безин доктаамал кээп хүрежиңир апарган. Кышкы үеде залга болур хүреш маргылдаазын тыва Хүреш федерациязының шиитпири-биле кожуундаа-биле хуваап, келир айда эртти-кожуунуң төлээлеринге бо удаада кирип турар кожуунуң удуртукчулары кирип чоруур Кубокту, байырланчыг бай-дамчыдып бээр чаңчылдыг.

Бо удаада 2016 чылдың сөөлгү маргылдаазын эрттирер езулал Чаа-Хөл үнүмүң төлээлеринге онаашкан. Олар маргылдааны эрттирери-биле кызы-аттынмай, эрткен үеде кандыг-кан-едииншиктерни чедип алганын база

Чаа-Хөл кожуунуң төлээлери.

түңнээр чаңчылдыг. Чаа-хөлчүлөр тыва хүрешти чуртунга сайзырадыр талазы-биле база улуг чедииншиктерни болганнар.

Тываның эң баштайгы Чаан мөгези Чаңман Балчымай оглу Монгуштуң чырык адынга тураскаадып, «Төрзүн черим, төрөл чонум, төөгүм» деп кыйгырыгның адаа-биле Ак-Дуруг суурда оон чоок төрелдери, чаңгыс чер-чурттуглары демнежи, каттыжып алгаш, кончук солун хүреш маргылдаазын 3 чыл улаштыр организастан эрттиргенер.

Тыва черниң эң алдарлыг дээн мөгелериниң бирээзи Чаңман Балчымай оглу Монгуштуң дөргүл-төрелдери, салгалдары Чаа-Хөлдүң девискээринде хөй. Оларның ажы-төлүнүң, уругларының оолдар, кыстары, ак-дуругжулар ат-алдарлыг өгбениниң дугайын утпайн, оон төөгүзүн улаштыр байыдып турарлары ол.

Афган дайынына киришкеш, маадырлыгы-биле амы-тынындан чарылган Орлан Кожаяның чырык адынга тураскааткан республика чергелиг улуг маргылдааны Булуң-Терек суурнуң чону, ол маадырлыгының дөргүл-төрелдери 3 чыл улаштыр эрттиргеш, шүүлген мөгеге машина шаңналын тургусканнар. Республиканың Чаан мөгези Сайын-Белек Түлүш, Начын мөгелер Өвүр чурттуг Андрей Монгуш биле Тес-Хемден Соном Соян олар аңгы-аңгы чылдарда шүглүп

үнгеш, машина шаңналына төлептиг болганнар.

Эрткен субботада Кызылда Субедей аттыг спорт ордузунга Чаа-Хөл кожуунуң төлээлериниң Чаачыл бүдүүзүнде эрттирген маргылдаазы база солун болган. Олар ук хүрешти көөр дээш келген чонунга аччегин, чигир-боовазын үлөп, уран чүүлүн залга олурганнарга бараалгатканнар. Чаа-хөлчүлөрүң чаңгыс чер-чурттуу, Тыва Республиканың алдарлыг артизи Айдысмаа Көшкендейиниң ырлаанын залда олурганнар олуттарындан тура халчыл келгеш, үргүлчүлөдиг адыш часкаашкынары-биле уткуп турганнар.

85 килограмм деңзилиг мөгелер аразына 97 кижи адын бижиткеш, хевис кырынче девип үнген. 8 мөгө арткыжеге чедир ол килге Тываның шыырак дээн мөгелери ылгалып үнүп келди. Дөрт шыырак мөгелерниң санынче кирер эрге дээш хүрешке үдеп турар чылывыста 18 хар чедир аныяктар аразына болган Наадым хүрежинге шүүлген Баасан Баткар биле ол хүрешке үжүрлөшкен Сүт-Хөл чурттуг Артыш Ооржак бо удаада база ужуражы бердилер.

Залга олурган көрүкчүлөр боттарының ынак мөгелерин хей-аът кирип, дидим хүрежиринче сүмелеп олурдулар. Тываның өзүп оран аныяк мөгелериниң кайызы-даа бедик арга-дуржулгалыын көрүкчүлөргө бараалгадып, дыка үр хүрешкениниң түңнелинде Баасан Баткар карак чивеш аразында ынак аргазын ажыглапкаш, эжин октап алды.

Артып калган дөрт мөгениң хүрежинге

Чөөн-Хемчиктин мөгези Артур Шагжыны Баасан Баткар, Улуг-Хемден келген Субудай Шойдунну Өвүрнүң мөгези Ачыты Куулар олар октааш, шүүлде хүрешче үнүп келдилер.

Тываның Моол-биле кызыгаарлажып чыдар кожууннарда чурттап турар бистиң республиканың өзүп оран, шыырак мөгелери Баасан Баткар биле Ачыты Кууларның аразына болган шүүлде хүрешке Баткар ук маргылдаага эки бе-

Ачыр-дачыр сөгиржип алыышкын.

леткенгенин көргүзүп, эжин октап алгаш, шүглүп үнген.

Аар деңзилиг мөгелерниң хүрежинге 78 кижи адын бижиткенер. Оларның аразында 1 Чаан, 6 Начын мөгө күжүн шенешкенер. Чаа-Хөл кожуунуң аныяк мөгези Кежик Шыырап, Чөөн-Хемчиктен Орлан Монгуш, Сергелең Ондар, Начын Монгуш, олар шаңналдыг 8 мөгениң санынче кирип хүрешкенер.

Чөөн-Хемчиктин Чыраа-Бажы чурттуг Шолбан Монгуш биле Каа-Хем кожуунуң мөгези Кызыл-Кат Кенден бо удаада ук маргылдаага эки белеткелдин көргүзүп, боттарының онагларын удаа-дараа октап тургаш, 4 эң шыырак мөгелерниң аразынче кирип келгенер. Бо салыгда Кызыл-Кат Кенден Сайын-Белек Түлүшке, Шолбан Монгуш республиканың Начын мөгези Улуг-Хем чурттуг Эртине Допуй-оолга тустузунда октатканнар.

Шүүлде хүреште Тываның Чаан мөгези Сайын-Белек Түлүш Начын Эртине Допуй-оолду октааш чемпионнаан. Допуй-оол үжүрлөшкен.

Үнүп келир чаа 2017 чылывыстың баштайгы айында ук маргылдааны Ыраккы Тере-Хөл кожуунуң төлээлери эрттирери-биле шилчип чоруур Кубокту, ужа-төштү байырланчыг байдалга Чаа-Хөл кожуунуң төлээлеринден хүлээп алганнар.

Владимир ЧАДАМБА.

Авторнуң тырттырган чуруктары.

85 килограмм деңзилиг мөгелер аразына эгелээш Баасан Баткар (солгагай талазын-да) үжүрлөшкөн Ачыты Куулар.

Хүреш үезинде.

*** ЧАРЛАЛ * РЕКЛАМА * ЧАРЛАЛ * РЕКЛАМА * ЧАРЛАЛ

Байырлал эрттирер зал

«ПРИЧАЛ»

Чаа чылдың солун оюн-көргүзүүнче база куда-дой, уруглар байырлалдары, юбилейлер эрттирери-биле чонувусту чалап тур бис!

Адреси: Кызыл хоорай, Титов кудумчузу, 5.
Тел.: 8-923-542-19-94.

**ПРОКАТ
КАРНАВАЛЬНЫХ
КОСТЮМОВ**

8-923-388-6666

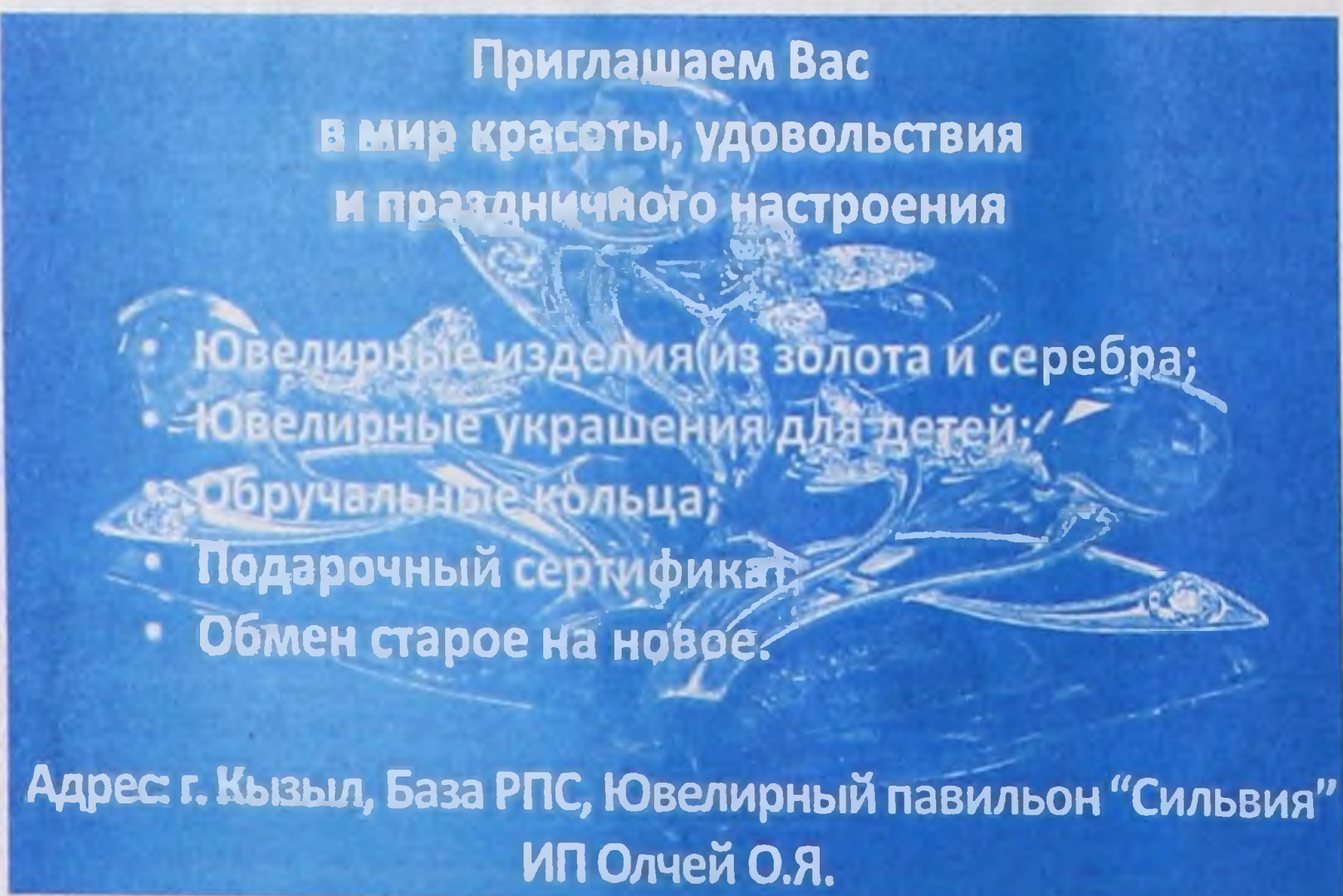
Павильон межу парком и Хурээ Чеченлинг
(Буддийский храм у парка)
Прокат: ВСЕГО "Universal"

КҮШ ЧОК ДЕП САНААР
Сүт-Хөл кожууннун Суг-Аксы ортумак школазын 2001 чылда дооскан, Виктор Яковлевич ТУЛУШТУҢ адынга тывыскан АИ 7303406 дугаарлыг аттестаттың читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Вашу рекламу прочтет
вся Тува на страницах
газеты «ШЫН».

«ШЫН» — газета,
которая распростра-
няется по всей
территории республики.
Т: 2-18-10.

**Приглашаем Вас
в мир красоты, удовольствия
и праздничного настроения**

- Ювелирные изделия (из золота и серебра);
- Ювелирные украшения для детей;
- Обручальные кольца;
- Подарочный сертификат;
- Обмен старое на новое.

Адрес: г. Кызыл, База РПС, Ювелирный павильон "Сильвия"
ИП Олчей О.Я.

«ШЫН»
ТУРГУЗУКЧУЗУ:
Тыва Республиканың
Информатизация болгаш харылзаа
ямызы.
Кол редактор
А.С. ШОЮН
Редакцияның болгаш үндүрүкчүнүн
адреси: 667000, Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор А. С. Шююн — 2-01-35.
Кол редакторнун оралакчызы А. М. Саая — 2-17-91.
Секретарь А. А. Эрине — 2-30-69; тел/факс (394-22) 2-30-69.
Бухгалтерия, реклама, чарлал килдизи (Н.Б.Б. Оюн, А.А. Лагбы) — 2-18-10.
РЕДАКЦИЯНЫҢ КИЛДИСТЕРИ:
Нийтилел-политиктиг (редактору Ш.М. Суван, корр. А.Д. Даржаа).
Экономика, үлөттүр болгаш көдөз ажил-агы (редактору Д.С. Монгуш, корр. С.А. Даргын-оол).
Социал айтирыглар (редактору Н.С. Эрзеп, корр. Ш.Н. Ховалыг).
Култура, чогаал, медээлер база спорт килдизи (редактору А.Н. Соян, корр. А.Д.Б. Базыр-оол).
Очулга (редактору Д.И. Чыдым, очулдурукчу А.К. Ооржак).
Фотокорреспондент В.Ф. Чадамба.
Солун чыскаакчылары С.Н. Монгуш, А.К. Ооржак.
Корректорлар А.Ч. Чамзырын, Ч.Н. Мачык.
Нийти телефон — 2-30-69.

Расч. счет № 40603810900004000277
Корр. счет № 30101810500000000735
БИК 049304735 ИНН 1701008465
КПП 170101001
ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва»
г. Кызыл.

Харылзаа, информация технология-
лары болгаш массалыг коммуникация-
лар адырынга хайгаарал талазы-биле
Федералдыг албаның Тыва Республика
талазы-биле эргелели «Шын» солуну
2012 чылдың декабрь 3-те бүрүткөн.
Херечилелдин дугаары — ПИ № ТУ17-
00068.

Солуну «Тываполиграф» ААН-ге парлал
(Кызыл-Шеткен) болгаш Кравченко, 1).
Солунда парлаттынган материалдар
торларының бодалдары редакцияның тур-
дүүлөйүн барып болур. Айттыгач саннар
өскө-даа фактылары, дыңадылары дээш
боттары харылзаар.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 төл
долгаар.
Чагылдыг индекс: хуу юрликтерге — 11
орган-издательстволарга — 31730
Солун негделде үш каттап үнөр.
Хемчээли 2 парлаар ама. Тираж 4349.
Номерни парлалга дугаары графика
21.00, херек кырында — 18.00.

• Байыр чедириши

Бистиң ававыс «РФ-тиң ниити өөредилгэ хөндүлүг ажилдакчызы», «Күш-ажыл, кыдыр-ну», Бора-Тайга ортумак школазын башкызы Розалия Медээчи-ооловна, декабрь 29-та 60 харлаар. Юбилейин таварып назынны, каң дег кадыкшылды, аас-кежикти сары ханызындан күзедивис.

Өөнүң ээзи, ажы-

ИЗВЕЩЕНИЕ

В администрацию Чаа-Хольского района поступило заявление от гр. Российской Федерации Шойдак-оол Вячеславовича о предоставлении в аренду земельного участка с кадастровым номером 17:14:0502002.6 из земель государственного назначения с площадью 25000 кв. м, для использования животноводство, находящегося в Чаа-Хольском районе Республики Тыва, Чаа-Хольского местечко «Аргалыкты».

В рамках действующего законодательства в течение 30 дней опубликования данной информации администрация Чаа-Хольского района принимает письменные возражения на данное заявление.

И. о. начальника отдела по земельным и имущественным отношениям администрации Чаа-Хольского района Кускаайлы С.Л.

• Эмчи сүмелеп, сагындырып тур

КАЛЧАА ААРЫЫ

Калчаа аарыы — озап-дыг, аар, берге аарыг. Бой-дуста аарыгның өөскү-дүкчүзү вирустарның кол-ла эдилекчилери чер-лик дириг амытаннар — бөрүлөр, дилгилер бол-лур. Чамдык чылдарда оларның саны хөй катап көвүдээш, өске черлерге шимчеп эгелээр.

Чем тып чири-биле азырал дириг амытаннар халдап, калчаа аарыын олар тарадып турар. Хоорай, суурларга ул-чуп чоруур ээ чок ыттарның хөйүндөн, оларга ызырткан кижилерниң саны эвээжевейн турар. Ындыг чорук кижилерни калчаа аарыыга чедирер кол чылдагаан болур.

Калчаа аарыының кол демдээ — аарыг амытаннар, малдарның байдалы бир аңгы апаар. Оларның аксындан ак көвүк төктүп эгелээр, караңгы черге чаштынар, эзлеринче, эрткен-дүшкен кижилерге хал-даар, ызырар апаар. Аарыгның демдектери көстүп келгиче, 10 хонук бурунгаар-ла, ол ыттарның чараазынга калчаа аарыының вирустарын тып ап турар. Ын-чангаш кижини ыт ызырыпканда, ол ытты ыяап-ла мал эмчилери он хонук иштинде хайгааралга алыр. Оон ыт аарый берген бе азы кадык артканын шынзыткан

бижикти травматолог-ринге олар бээр.

Кижини аарыг ыт-даа дириг амытан ыт-калчаа аарыының демдектери каш хон-бир чыл хире болган-кээп болур. Колдуунд хонук эркенде. Ытты черинден азы кайы аарыгның вирустары-ден хамааржыр. Арын салааларынче ызыра айылдыг.

Бо коргунчуг, бер-дан камгаланыр чаң-аарыгга удур камгала-Тарылганы кылыр в-бистиң чуртувуста бу-рар. Вакцинаның тү-кандыг-даа консерван-чүүлдер чок. Ытка ыт-жилер доп-дораан ая-камгалал тарылганы-хамаан чокка, тускай-ле албан алды удаа-ужурлуг. Ол ышкаш а-аары-биле бо аарыг-болгу дег кижилер — мал эмчилери, арга-а-дакчылары камгалал-ларны тускай схема ө-удаа сыкыртыры көрд-

Тываның СПИД-камгалал болгаш төвүнүн эпидемиолог-

Тыва Республиканың Баштыңы болгаш Тыва Республиканың Чазаа Тыва Республиканың Баштыңының Администрации Канцеляриясының эргелекчизи Марина Александровна Чооң ачазы, Тыва Республиканың кадык камгалалының ССРЭ-ниң кадык камгалалының тергигини, РСФСР-ниң хандырылганының тергигини

Александр Салчакович ЧАНЗАННЫҢ мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыдалды илергейле тинмес чидиригни үлежип тур.